

СЛАВОЉУБ БОЈИЋ

ИМЕ КРУШЕВЦА – СТВАРНОСТ И
ЛЕГЕНДА КРУШЕВАЦ ПО КРУШКАМА,
КАМЕНУ ИЛИ РУШЕВИНИ

О настанку имена (назива) Крушевца, једног од настаријих градова у Србији, постоје само хипотезе и легенде, јер нема ниједног документа који би одгонетнуо зашто се овај град тако зове.

Материјални остаци у средњовековном Крушевцу указују да је и пре Лазаревог времена на овом простору постојало насеље, почев од праисторије (неолита), римске и ранохришћанске цивилизације (епохе). Током археолошког истраживања од 1961. до 1976. установљен је континуитет насељавања од најстарије фазе неолита, затим енеолита и бронзаног доба, старијег гвозденог доба, преко средњег века до данашњег дана. О постојању насеља на локалитету средњовековног Крушевца, из времена неолита (млађег каменог доба) сведоче остаци кућа и земунца, керамике различитих облика, жртвеници и фигурине. Током целе праисторије овај простор је био насељен, простирао се и ван зидина локалитета Лазаревог града. Да су на овом простору Римљани имали своје насеље указују археолошки налази неколико римских бронзаних новчића, пет кандила за жижак од печене земље (римске керамичке светиљке – жишци), репрезентативна бронзана статуета младог римског грађанина обученог у тогу, пронађена у слоју шута, за коју је тешко

одгонетнути како се ту нашла. Такође, на овом простору је откривено рановизантијско утврђење, највероватније из краја V и почетком VI века (у близини Миличине улице) што указује да су пронађени темељи зграде (објекта), са апсидом, припадали цркви, подигнутој пре цркве Лазарице. Када је на источној страни 1961-62. године откривен поменути објекат, вероватно црква, архитекта Мирко Ковачевић сматра да су око ње могли бити гробови. Из Законика цара Душана видимо да гробља прате људска насеља, у то време ретко без цркве, јер царев Законик предвиђа кажњавање села, па и свештеника, ако се гробљу нанесе неко зло враџбинама, и сл.¹

Приликом археолошких ископавања на локалитету Средњовековог Крушевца (близу данашњег каменог постаментa плана Лазаревог града), у средњовековном слоју откривен је костур ратника, који поред руке има део средњовековног мача.² Не зна се када је сахрањен, пре или после подигнуте цркве Лазарице.

У Народном музеја Крушевац чува се оштећена камена надгробна плоча која је приликом рестаурације цркве Лазарице, скинута са звоника. Надгробна плоча је старија од зидања Лазарице, и потиче из краја XIII или почетка XIV века. На њој су урезана позната имена код старих Словена, Вукота („Влкота“) и његов син Медош („Медоше“), најстарији по имену житељи Крушевца. Ова плоча сигурно није донета са стране, како би била уграђена као грађевински материјал, већ је свакако узета са овог места, наговештавајући постојање насеља на овим просторима и пре седамдесетих година XIV века.

---

¹ Биљана Марковић, приредила, Закон благовернаго цара Стефана, Душанов закон, Београд, 1986, 59

² Народни музеј Крушевац, Теренски инвентар са ископавања

Ако је постојао неки урбани део објекта, пре градње Лазаревог града, поставља се питање: како се овај простор звао, да ли под именом Крушевац.

Време изградње и настанка имена средњовековног Крушевца треба тражити после Маричке битке 1371. године и пропасти Српског царства, између 1374. и 1377. године, односно од победе кнеза Лазара над његовим највећим унутрашњим противником Николом Алтамовићем, до првог помена имена Крушевац. Тачну годину подизања Крушевца није могуће утврдити јер средњовековни град није могао бити саграђен за само годину дана.

Име *Крушевац* се први пут помиње 1376/7 године у првој даровној повељи Манастира Раванице (Болоњски препис). Манастиру Раваници дата су многа насеља, панађури (вашари), бродови (прелази на рекама), затим воћњаци и виногради, којима је кнез Лазар богато наградио манастир, између осталог поклонио је целокупан иметак Огњана и његовог сина Бранка, који су живели у селу Спизле код *Крушевца* ... „код *Крушевца* уз *Спизлех* *Огњана* с *Бранком* сином с *општином* и з *баштином*.“³ Међутим из ове Раваничке повеље се не може видети какво је то место, обично насеље или утврђење. С обзиром да се по Крушевцу одређује локација општине и баштина Огњана и његовог сина Бранка, „код *Крушевца* у *Спизлех*“, може се закључити да је Крушевац био у то време значајно место. Као *г р а д* први пут се помиње у повељи издатој 9. јануара 1387. године, којом кнез Лазар потврђује привилегије Дубровчанима „У *славном* граду *господства* ми *Крушевицу*“. Он је већ славан десет година од како је први пут поменут у историјским изворима и

---

³ Стојан Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, Београд, 1912, 770

само две године пре Косовске битке после које ће његово име одјекнути у широј јавности.

Константин филозоф и Житију деспота Стефана Лазаревића пише да је кнез Лазар „у свом животу, сазда тврде градове, сазда и звани Крушевац“⁴

Међу најстаријим писаним изворима који нам пружају податке о Крушевцу је француски путописац Бертрандор де ла Брокијер 1433. године: „И стигох у варош коју зову Корсебеш (Крушевац) ... а та варош је мала и добро утврђена двоструким зидом који је порушен при врху где су стрељаонице, а био је и један мали градић који је сада порушен.“⁵

Буда Илић, професор историје, сматра да је кнез Лазар, одмах после смрти Цара Уроша 1371. године, почео са припремама да на највишој тераси према Западној Морави сагради утврђени град. Изградњи утврђеног градња се приступило ужурбано ради одбране од Турака са југа и неповољних политичких односа са Мађарима са севера. Колико је могла да траје изградња не знамо, али, упоређујући са неким другим градовима (нпр, Копријан), Илић изводи закључак да је град саграђен за две године, односно до 1373. године, а после тога је дограђиван.⁶

Не зна се тачно када је кнез Лазар започео градњу Крушевца. Извесно је да је кнез одмах после Маричке битке и погибије Мрњавчевића 1371. на платоу изнад З. Мораве подигао шестоугаоно утврђење – град Крушевац – и у њему свој двор и цркву, познатија под именом Лазарица. Према историчару Момчилу Спремићу 1371. година се може сматрати само као почетак градње

---

⁴Константин Филозоф, Житије деспота Стефана Лазаревића, Повест о кнезу Лазару, Старе српске биографије XV и VII века, II, Београд, 1936, 60

⁵Бертрандор де ла Брокијер, Путовање преко мора, Београд, 1950, 127

⁶Буда Илић, Историја Крушевца 1371-1971, Крушевац, 1971, 22-23

средњовековног Крушевца, а она је трајала све до 1378. године.⁷ Такође, Бранислав Вуловић, сматра да је кнез Лазар најпре седамдесетих година подигао „мали градић“, а после завршених радова најкасније до 1377/8. изградио његов проширени део „... дворске просторије цркву, и низ других монументалних грађевина“⁸

* * *

Најчешћи основ за претпоставке о настанку имена Крушевац узима се **крушка**, по старословенској речи *круше*, што значи *крушка*. Према др Чедомиру Марјановићу, ништа природније није било него да се ту на узвишенијем месту изнад З. Мораве, са повољним географским и климатским положајем, богатом изворима воде, ...“*још у старини, заснује насеље које је по многобројним и одличних крушакама својих прозове Крушевац, као што су насеља, по дрвећу које је највише расло на неком месту, названи: Лесковац, Дреновац, Јасеновац, Јабуковац, Брестовац, итд.*“⁹

Велика (широка) распрострањеност имена насеља с основом „*круше*“ указује да је крушка у воћарству средњовековне Србије, била на првом месту (вероватно и на подручју Крушевца), затим следе, ораси, трешња, јабука, оскоруша и шљива.¹⁰ После винограда највише је било крушака. Међутим, тачно је да је крушевачки крај

---

⁷М. Спремић, Крушевац у XIV и XV веку, Крушевац, 1972, 10

⁸Бранислав Вуловић, Лазарица црква Св. Стефана у Крушевцу, Археолошка истраживања Крушевца и Моравске Србије, Београд, 1980, 34

⁹др Чедомир Марјановић, Крушевац, историјско - културни преглед од постанка до данас, Београд, 1933, 4-5

¹⁰Милош Благојевић, Земљорадња у средњовековној Србији, Београд, 1973, 168

обиловао крушкама али да је град добио по њима име, звао би се ваљда *Крушковац* (или као што је у Црној Гори: Крушковац: село у Кчеву и расеље Просеног дола, Крушково Продо - узвишење у Пјешивицама, Крушкови До - у селу Ублу, Крушка село у Заљути, Угнима, Бјелицама, на Угнима, у Рженом долу, земље у Мирцу, пољице у селу Ублу; и др.¹¹)

По историјским записима у доба кнеза Лазара, ван данашњег подручја Крушевца, налазимо упрошлости насеља под именом *Крушевац* близу Дечана (Приштина).¹²

Позната су насеља која у свом имену имају основу „*круше*“. *Студеничка повеља* бележи насеље *Велика Крушевица*. У *Жичкој повељи* налазимо жупу *Крушилницу*. Једна повеља цара Душана из 1348. *Крушево* је село дато Хилендару, а 1351. истом манастиру цар Душан дарује село *Крушево* на Струми.¹³ По старословенском облику речи „*круше*“, што значи *крушка*, историчари др Чедомир Марјановић и Бранко Перунички, сматрају да је Крушевац добио своје име.¹⁴

Српски народ за *крушик* често везује имена људских насеља и географских појмова. Тако, по Вуку Караџићу, то је „ливада у крушику“, „њива више крушика“, „земља у крушику“, „земља под крушком“, итд.¹⁵ Воћарство и виноградарство су старе пољопривредне делатности које по традицији остављају трагове и у именима места, као што је Крушевац – „*по*

---

¹¹ др Јован Ердџановић, Стара Црна Гора, Београд, 1978, Регистар ст. 826

¹² Ђуро Даничић, Рјечник из књижевних старина српских, 92, 634

¹³ Коста Н Костић, Наши нови градови на југу, Београд, 1922, 94

¹⁴ др Чедомир Марјановић, н. д, 4-5 Бранко Петрановић, Једно столеће Крушевца 1371-1971, Крушевац, 1971, 8

¹⁵ Српски рјечник, Београд, 1898, 319

крушици која је ту обимно рођала“¹⁶ Црква је најчешће „пратилац“ људских насеља, гробова, у овом случају можда пре имена Крушевац, „уз крушик“.

Народна традиција се преноси с поколења на поколење. Према писању Гавра Шкриванића, селом Жича, у близини истоименог манастира, почетком XIX века пролази кнез Милош. Тада је село носило име Безбога. Запита кнез Молош мештане шта најбоље у селу рађа. Крушка – одговорише ови. „Од данас нека се село зове Крушевица.“ рече кнез Милош имајући у виду народну традицију.¹⁷

* * *

Историчари и лингвисти претпостављају да је неко још пре кнеза Лазара подигао утврђење или да је бар у непосредној близини постојало насеље са именом *Крушевац*.

Једна од легенди је објашњење да је кнез Лазар 1371. године затекао градић саграђен од *камена крушица*, округлог камена (речног белутка), па се град прво звао *Кружац*, па *Крушац* и временом прозван *Крушевац*. Друга верзија је настала по томе да је Крушевац добио име по камену „*крушицу*“ који је уграђен у зидине утврђеног града. У Српско-хрватском речнику под одредницом старословенске речи *крхак* (krhak) стоји придев *ломљив*.¹⁸

---

¹⁶Мирослав Д Поповић, Трстеник и његова околина, Трстеник, 1968, 36

¹⁷Гавра Шкриванић, Жичко епархијско власништво, Историјски часопис 4, 1952-53, САН, Београд, 154; Павле Васић, Уметничка топографија Крушевца, Нови Сад – Крушевац, 1990, 44

¹⁸Речник српско-хрватског књижевног и народног језика, књ. X, САН, Београд, 1978

Да је Крушевац настао на рушевини (може се објаснити) послужиће нам, порекло старословенске речи, у многим српским и хрваткосрпским речницима, под одредницом *крух* (хлеб). У старој српској књижевности једна реченица гласи: „*Који ми да цкленцу вина и укрух, јер бих алчен (гладан) велми*“ Овде *укрух* није *крух*, већ *комад* (али хлеба, не нечега другог) или, прецизније – *уломак, одломак, кришка*, јер је реч састављена од префикса *у* и глагола *круховати* (ломити). Исти глагол налазимо и данас у западно словенским језицима, као и реч *крух*, која је двозначна: код Срба – *хлеб*, код других Словена – *комад*. Али, и у српском језику хлеб *крух*, постоје облици *круховати* (ломити). Тако је код Срба настало *крхак* (ломан), а онда заменом *х* са *ш* – *кршан* (ломан), као и облике са сачуваним *у* – *скрушити, крушац*.

Из горе изнетог може се закључити да се у основи назива *Крушевац* налази основа *Круш* – од *крушити*, што је савремено *криш* – од *кришити* (ломити), а то значи да је *Крушевац* подигнут на рушевинама неког старог утврђења или града.

Међутим, *круша* може бити и крушка према руском *круша* (крушка), али *ни крушка* није увек *крушка*, већ – *кришка* (комад). У призренском крају, где се, на пример, *душек изговара дишек*. *Крушка* је од глагола *кришити* (ломити), а *крушка* (воће) је реч преузета из иранских језика.

У турским изворима, у хроници Ашик паше Заде, Крушевац се први пут помиње под именом *Алаца Хисар* (Шарени град). (Алаца – Хисар – од турског *аласа* (шарен) османског, турског *hisar*, мањег утврђења саграђеног од тврдог материјала) Тако је прозвао по начину градње како су град и црква озидани – ред камена сиве боје, па ред црвенкасте. Народна поезија га помиње као *Шарен шанац* и *Шарена чаршија*, а Милан Милићевић у Годишњаку у чланку „Помен о Даничићу“ каже: „Хватао се сумрак кад уђосмо у *Шарену столицу* последњег цара српског.“¹⁹

Према историчару Владимиру Ћоровићу, Крушевац је добио нов назив Алаца Хисар - Шарени град, по утиску који својом орнаментиком оставља црква Лазарица и можда са истим или сличним елементима рађени двор као главна централна грађевина града. При томе наводи пример у Фочи у старој Херцеговини, једна стара и још увек најлепша џамија тог места зове се Алаца џамија, због својих декоративних сликарских елемената.²⁰

Санџак или ливу су Турци основали под именом *Алаца Хисар* 1455, а Крушевац је претворен у његово средиште. Алаца Хисар је био у саставу Румелијског елајета све до 1830. године. Након заузимања Крушевца 1455. године, Турци су га назвали *Алаца Хисар* (Крушевац) и то име су они задржали.

---

¹⁹ Милан Милићевић, Годишњак 5, 85; Буда Ковбаско, Лазарица, Багдала, јуни 1959.

²⁰ Владимир Ћоровић, Браство, XXVII, Београд, 1933, 96

* * *

Истакнути млетачки картограф фра Мауро (fra Mauro) учртао је и убележио карту света израђену између 1448. и 1459, Сталаћ (Stalaci) и Крушевац (Crusenaci)²¹

На карти Лужичке Србије име града Крушевца је овако записано Krušwica – Krouschwitz²²

Име Крушевац се појављује и на географској карти Птоломеја. „Птоломејева географија – карта Србије 1490. – учртана на папирусу“ Крушевац – *Krusevac*²³

* * *

Међу путописцима вредни су помена подаци које пружа Феликс Петанчић описујући путеве преко Балканског полуострва, пролази и Моравском долином 1502. године, с циљем упада савезника Угарске на турску територију и том прилоком примећује ... “*да Западна или Српска Морава (Moravit) тече по страни тврђавице Крушевца (Crusevac) те да је за поплаве непрегазива.*”²⁴

Евлија Челебија турски путописац, описујући насеља у крушевачком санцаку 1661. године, за Крушевац – Алаца Хисар каже:...

“Тврђава се налази на једном питомом бријегу; има шестоугаони облик, а сазидан је од камена тако да иза једног црног слиједи други бијели камен. То је красна и мајсторски израђена тврђава, али је мало руинирана. У тој тврђави се налази неколико сиротињских кућа...

---

²¹ Лексикон градова и средњовековних српских земаља - према писаним изворима (редактор Сениша Мишић), Београд, 2010, 154

²² Детаљна карта Лужичке Србије

²³ Из књиге, Карта Србије и суседних земаља, Београд, 2001, 33

²⁴ Ђорђе С Костић, Љубодраг П Ристић, О граду, господства ми, Крушевцу, Крушевац-Београд, 1997, 13

Крушевачка варош налази се на западној и сјеверној страни тврђаве, у једном пространом пољу тако да је с обје стране сва окићена вртовима (виноградима) по питомим ниским брдима. У граду има девет махала... и девет муслиманских богомоља... три мала и један велики трговачки хан...150 дућана већином грађени од дрвета“²⁵ Тврђава постоји, али не и са војном наменом, већ оном за „свакидашњи живот...“ (У својим коментарима „Путопис Евлије Челебије“, Шабановић помиње једног Крушевљанина, Kinali Zade који је подигао мали хамам, затим 20 дућана, винограде и башће. Шабановић се пита који је овај Крушевљанин Kinali Zade и да ли има неке везе са познатом турском породицом која је раније дала турској књижевности више познатих имена.)

* * *

У доба аустро-турских ратова па све до краја XIX века, име Крушевца се на различите начине писало. Текстови о Крушевцу су разноврсног карактера. Они се могу груписати у више целина, у зависности од тога где су први пут објављени, или којим врстама припадају. Посебну врсту сачињавају текстови где се помиње име Крушевца у разним енциклопедијама, лексиконима из XVIII и XIX века, као драгоценца сведочанства о томе како су нас странци видели кроз векове. Веома су значајни извори за историју Крушевца турски дефтери из којих сазнајемо о насељима која су постојала, када су

---

²⁵Евлија Челеби Путопис, Одломци о југословенским земљама, превео и коментар написао Хазим Шабановић, „Светлост“, Сарајево, 1957, књ. II, st. 61-62; Ђорђе С Костић, Љубодрог П Ристић, О граду ми, Крушевцу, Крушевац-Београд, 1997, 13

нестајала или утврђивала и чувала. Име Крушевца се помиње и у мемоарима, извештајима разних официра и обавештајаца.

У посебну групу извора у којима се помиње име Крушевац спадају путописи писани на француском, енглеском, немачком, турском и руском језику. Текстови разних путописаца који су пролазили и долазили у Крушевац омогућавају нам да сазнамо како су нас други видели. У њима се име Крушевца писало различито. Разни истраживачи, путописци, официри имали су много проблема са језиком и писмом, док се име Крушевца у другој половини XIX века није усталило, под којим је познат и које и данас носи.

Од првог помињања, после 44 година од Косовске битке, код путописца Берtrandора де ла Брокијера, под именом Corsebech па све до немачких путописаца Феликс Каница (1862) и Густав Раша (1873), постоје разни покушаји да се установи и тачно забележи име овог насеља. Најпре су старији аутори узимали уобичајене латинске називе, износећи многе варијанте, као што су: Arcis Crusceve, Corsebech, Crusceuatium, Crusceuat, Cruschimet, Crushevatz. Турске варијанте имена Крушевац биле су: Alacahisar, Aladschahissar, Aladscha Hisar, Aladža Hisar, Aladžahisar, Halli Jahisar.²⁶

У многобројним географским картама, крајем XVII и током XVIII века забележени су слични називи имена Крушевац, али у различитим варијантама: Krachelievaz, Krachelivaz, Krusievacz, Krouschevatz, Krouschovatz, Kruschevacz, Kruschewatz, Kruschovacz, Krushevacz, Krusowacz, Krussevacz, Kruszevacz, Krushevatz, итд.²⁷

---

²⁶Ђорђе С Костић, Љубодраг П Ристић, н. д, 136

²⁷Ђорђе С Костић, Љубодраг П Ристић, н. д, 136

Најближа истини је верзија да име Крушевац потиче из времена када је кнез Лазар изабрао место (насеље) на коме је затекао порушен град (тврђаву), крш (крушити, ломити) од камена облутка, који је народ прозвао Крушевац, какав је у то време био уобичајени назив или сличан за стара порушена места у више градова и насеља у Србији и бившим југословенским земљама. (Кале-Кршевици код Врања, Крушевац, Крушевица, Крушилница, Велика Крушевица, Крушинци, Крушево, и др.)

